

James EVANS, *Great Britain and Creation of Yugoslavia. Negotiating Balkan Nationality and Identity*, Tauris Academic Studies, London, New York 2008., IX + 327 str.

Knjiga britanskog povjesničara Jamesa Evansa o odnosu Velike Britanije prema stvaranju Jugoslavije (Evans koristi taj izraz, iako bi točnije bilo reći Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca!) analizira britanske stavove o pojavi nove južnoslavenske države i rasprave koje su prethodile izglasavanju Ustava u lipnju 1921. godine u novoj državi. Autor je ovom knjigom, vremenski određenom izbijanjem Prvoga svjetskog rata i prihvaćanjem Ustava 1921. godine, nastojao prikazati britansku percepciju ideje o jugoslavenskom nacionalnom jedinstvu tijekom Prvoga svjetskog rata te opisati reakciju britanske javnosti na pojavu teze da su naizgled etnički različiti južnoslavenski identiteti zapravo jedna rasna i nacionalna grupa koja teži pretvaranju u političku zajednicu. Odabir ovog razdoblja za istraživanje Evans je objasnio promijenjenim odnosom britanskoga javnog mnijenja i politike prema Slavenima Istočne i Srednje Europe izbijanjem Prvoga svjetskog rata, koje su britanski političari počeli promatrati kao neovisne čimbenike u europskoj politici, te činjenicom da se kasniji britansko-jugoslavenski odnosi ne mogu se razumjeti bez poznavanja zbivanja tijekom Prvoga svjetskog rata. Naglasivši da su u očima tadašnjih britanskih putopisaca područja južno i istočno od Beča izgledala kao Crna Afrika, autor je istaknuo da ni britanske vlade nisu znale mnogo više o narodima Istočne Europe jer se pozornost usmjeravala samo na prijestolnice velikih carstava. Tim područjima bavila se mala grupa publicista, a samo mlađi službenici u ministarstvu vanjskih poslova pokazivali su zanimanje za njega, dok su oni višega ranga iskazivali i određenu dozu cinizma prema tim dijelovima Europe. U prvome dijelu knjige Evans je istražio reakciju na ideju o jugoslavenskoj nacionalnosti u britanskim znanstvenim tiskovinama između 1900. i 1918. godine te u zasebnim poglavljima analizirao teorije o rasi i jeziku, povezanosti vjere i nacionalnosti kod Južnih Slavena te odnos prema njihovoj povijesti, tradiciji i mitovima, isključivši iz istraživanja Bugare. Ta poglavlja autor je zamislio kao uvod u drugi dio knjige, u kojem se bavio britanskim gledištima o uklapanju neovisne Crne Gore u novu državu, idejom o jugoslavenskom zajedništvu tijekom Prvoga svjetskog rata te britanskom reakcijom na prvi jugoslavenski Ustav. Za svoje istraživanje Evans je koristio ostavštine putopisaca koji su bilježili osobna iskustva s putovanja po južnoslavenskim zemljama, radove profesionalnih znanstvenika o Osmanskom Carstvu i Austro-Ugarskoj Monarhiji i onih koji su se bavili teorijama nacije i nacionalizama, te britanskih karijernih diplomata, o kojima je iznio nevjerojatan podatak da do 1918. godine *Foreign Office* nije držao svojom obvezom prikupljati i klasificirati različite informacije o stranim državama. Evans je napomenuo da su se u prijeratnom razdoblju britanski krugovi divili primitivnim i atavističkim osobinama Crne Gore, Srbije i Bosne i Hercegovine (dalje: BiH) te upozorio da je britansko povijesno marginaliziranje nekih nacija unutar Britanskog Carstva izazvalo poistovjeđivanje s malim narodima koji su se borili za slobodu u sjeni dominantnih susjeda. Ta činjenica objašnjava velik broj Škota uključenih u pomaganje Srbiji tijekom rata, a romantična koncepcija škotske povijesti i ujedinjenja s Engleskom, koju je iznio Robert Seton-Watson, utjecala je i na njegove poglede o Habsburškoj Monarhiji i državama nastalim nakon njezina raspada. Kao izvor podataka Evans je koristio i novu vrstu izvora za temu koja ga

je zanimala, a to su bila osobna iskustva pojedinih britanskih građana koji su bili ili osobno angažirani na strani Srbije ili su radili u bolnicama. To su većinom bile žene uključene u rad raznovrsnih udruga, od kojih su mnoge vodile osobe vrlo naklonjene stvaranju jedinstvene južnoslavenske države.

Osvrnuvši se na britanske teorije o nacionalnosti s početka XX. stoljeća Evans je istaknuo da se jezik smatrao najznačajnijim elementom stvaranja nacije i uz rasu se držao sastavnim izrazom etničkog identiteta. Britanskim zagovornicima jugoslavenskog jedinstva pitanje jezika bilo je fundamentalno, a općeprihvaćeno je bilo mišljenje da je srpsko-hrvatski jedan jezik koji predstavlja jednu naciju, pa su neki autori tvrdili da svi osim Slovenaca i Bugara govore srpski. Britanski analitičari nisu primijetili žestoki odgovor Srba na Gajevu ideju ilirizma, napomenuo je autor, niti su spoznali da su srpski lingvisti poput Vuka Karadžića iskorištavali jezične teorije za nacionalističke ciljeve, pa ni tezu o Hrvatima kao katoličkim Srbima nisu dovodili u vezu s Karadžićevim lingvističkim idejama. No, Evans je zaključio da je glavna greška analitičara početkom XX. stoljeća bila teza da je međusobna jezična razumljivost bila dovoljna sama po sebi da jezik djeluje kao ujedinjavajuća sila, tj. nisu razlikovali jezik kao filološki fenomen od jezika kao kulturnog i političkog fenomena. Zbog neutvrđivanja veze između jezika i nacionalnih identiteta u Jugoslaviji pretpostavljalo se da će dijalektalne razlike iščeznuti stvaranjem jedne ekonomske i administrativne cjeline. Popularna djela i dalje su u Britaniji tvrdila da su Srbi i Hrvati jedinstveni po rasi i jeziku, a samo su rijetki autori upozorili na činjenicu da su jezik i pismo, usko vezani uz vjersku podjelu, bili temelj za stvaranje dvaju različitih identiteta, hrvatskog i srpskog.

Evans je napomenuo da se u Britaniji već u prijeratnom razdoblju isticala važnost religije za formiranje nacionalnog karaktera, pa je i jedan R. Seton-Watson govorio o postojanju dvojne prirode "srpsko-hrvatske rase" kao posljedice dvaju suprotstavljenih kulturnih sustava temeljenih na religiji. Britanski pristup pravoslavnim crkvama bio je više uvjetovan diplomatskim nego vjerskim razlozima jer su balkanske pravoslavne zajednice držane nedovoljno religioznima. Naglašavanje vjerske pripadnosti kao oznake nacionalne pripadnosti neki su britanski pisci objašnjavali činjenicom da je pravoslavlje poticalo pojavu nacionalnih crkava i držalo obrazovanje pod kontrolom, te upozoravali da bi obrazovanje na vjerskoj osnovi moglo biti ozbiljan problem u novoj državi. No, već početkom XX. stoljeća u Britaniji se uvriježilo izjednačavati pripadnost pravoslavlju s pripadnošću srpskoj naciji, odnosno postao je običaj svakog pravoslavnog Južnog Slavena držati Srbinom, ali su neki teoretičari tvrdili da postoji rasno srpstvo različito od vjerske pripadnosti kako bi se opravdala teza o muslimanskom i katoličkom pučanstvu BiH kao pripadnicima srpske rase. S druge strane u Britaniji se katolicizam nije doživljavao kao glavna odrednica hrvatskoga identiteta, nego kao stup anacionalnog i protunacionalnog habsburškog sustava vladanja. Britanci su držali da su Slovenci više klerikalni i lojalni dinastiji nego Hrvati i povezivali su katolicizam s nadnacionalnom dinastičkom lojalnošću, pa je biti katolički Južni Slaven Britancima značilo manje biti Slovenac ili Hrvat, a više Austrijanac, dakako u neetničkom značenju zagovornika dinastije. Muslimani u BiH općenito su doživljavani kao povlaštena zemljoposjednička konzervativna klasa koja je iskorištavala kršćane, a islam se držao primitivnim, nazadnim i monolitnim. U britanskim vladajućim krugovima tursku vladajuću klasu više su doživljavali kao baštinike slavne imperijalne tradicije nego kao muslimane, ali neki autori, na primjer Arnold Toynbee, držali su da islamske

vrijednosti zagovaraju neprijateljstvo prema kulturi i vrijednostima europske srednje klase. Evans je istaknuo da su BiH u Britaniji držali srpskom po povijesnim vezama, jeziku i krvi, a britanski pisci koji su govorili o bosanskoj svijesti i koristili pridjev "bosanski" taj su pridjev rabili za označavanje nečijeg boravišta, a ne etničke pripadnosti. Istodobno je svatko tko bi se usudio pretpostaviti postojanje bosanske nacionalnosti prozivan kao naivna osoba koju je zaveo habsburški imperijalizam, a u britanskim pisanim djelima uopće se nije pojavila misao da bi muslimane u BiH trebalo držati posebnom zajednicom, pa makar samo iz praktičnih razloga. Evans je upozorio da su tijekom Prvoga svjetskog rata mnogi britanski autori i diplomati pogrešno zaključili kako vjerska podijeljenost Južnih Slavena nije više bila nikakva prepreka za ujedinjenje te da je katoličko svećenstvo protivno Austriji, a čule su se i procjene da su Hrvati najprije jugoslavenski nacionalisti, a tek onda katolici. U skladu s tim razmišljanjima britanski su promatrači i Antu Starčevića više držali izoliranim ekstremistom nego predstavnikom jednog trajno prisutnog političkog pravca u hrvatskoj politici. Obrat u britanskim procjenama o južnoslavenskom jedinstvu doveo je i do obrata u procjeni austro-ugarskog režima i njegove politike, jer je sve do pred rat u Britaniji prevladavala jaka austrofilaska tradicija koja je preuzimala austrijske poglede o civilizacijskoj ulozi Monarhije u BiH, a više animoziteta bilo je prema Njemačkoj nego Austriji. No, izbijanjem rata austrijska ratna politika i njezina vladavina raznim narodima drugačije su se ocjenjivale, pa je prihvaćena teza kako je južnoslavensko nejedinstvo bilo posljedica smišljene i namjerno provedene austrijske i osmanske politike u prošlosti. Tako se došlo do ideje da je zapravo Beč kriv za ponašanje mađarskih vlasti prema Hrvatskoj, a ne Budimpešta, i da je austrijska vlast kriva za vjerske podjele u BiH. Istodobno su britanski komentatori povezali navodno buđenje jugoslavenskog osjećaja tijekom rata sa slabljenjem habsburške vlasti među Južnim Slavenima, ali nitko se nije obazirao na činjenicu da je većina zagovornika jugoslovenstva potjecala iz Dalmacije, a ne iz sjeverne Hrvatske, koja je prema autorovu mišljenju bila više konzervativna i katolička.

Govoreći o britanskom poimanju povijesti i tradicije južnoslavenskih naroda koji su ušli u novu državu, Evans je istaknuo da su mnogi britanski promatrači vjerovali da na uobličavanje nacionalnog karaktera utječe okoliš, odnosno zemljopisni položaj, i povijesno iskustvo, ali da rasni karakter određuje političke institucije, pisanu kulturu, vjerska uvjerenja, pa i vojne sposobnosti. Iako britanski promatrači ranog XX. stoljeća nisu sa simpatijama gledali na srpsku opsjednutost srednjovjekovnom veličinom jer im je to imalo i šovinistički prizvuk, izbijanje Prvoga svjetskog rata promijenilo je karakteriziranje srpske povijesti i kulture: austrijski napad na Srbiju uspoređen je s osmanlijskim osvajanjima, prihvaćena je slika Dušanove države kao države u modernom smislu riječi i slika Kosovske bitke kao kataklizme koja je prekinula političku i kulturnu veličinu Srbije. Romantiziranjem srpske povijesti i britanski javni djelatnici prihvatili su ideju o Kosovu kao nacionalnoj kolijevci i osmanskoj vladavini kao razdoblju tiranije i propadanja, a prigovori malobrojnih stručnjaka koji su upozoravali na drugačije činjenice nisu imali odjeka u javnosti. Prvi svjetski rat promijenio je i negativnu sliku Srbije zbog umorstva kralja Aleksandra Obrenovića, koji više nije bio žrtva nego negativac zbog bliskosti s Austro-Ugarskom Monarhijom, u srpskom društvu iznenada su prepoznate pozitivne vrijednosti, a u ratnom ozračju nitko nije ni primijetio razliku između velikosrpske ideje XIX. stoljeća u Srbiji i jugoslavenske ideje koja je nastala na zapadu i nije bila ukorijenjena među Srbima.

Evans je napomenuo da su Hrvati bili u drugačijem položaju jer se do izbijanja rata britanska javnost divila mađarskoj aristokraciji, gledajući je nekritički kao predstavnika tradicionalnog ustavnog liberalizma i uspoređujući je s britanskom aristokracijom. Britanci su redovito preuzimali mađarske stereotipe o Hrvatima i držali frankovce i starčevićance šovinstima, čemu je pridonijela i pravaška netolerancija prema Srbima. Dok su Vuka Karadžića Britanci doživljavali kao znanstvenika lingvisti, a Strossmayera gledali pozitivno zbog njegova jugoslavenstva, Starčević je zbog snažnog hrvatskog nacionalizma i usredotočenosti na hrvatsku državnu tradiciju držan zastarjelim. Naglašavanje hrvatskoga identiteta u trenutku kad su Srbi, Hrvati i Slovenci smatrani samo granama jugoslavenske nacije među Britancima je doživljeno više kao provincijalizam nego nacionalizam, a odbojnom im se činila i ideologija koja je sadržavala konstitucionalizam i legitimizam koji je težio održati suverenost habsburškog cara i kralja. Zato se i hrvatsko plemstvo, koje je trebalo predstavljati povijest, kulturu i društvenu rafiniranost, doživljavalo kao uskogrudno i reakcionarno, a njegove političke ideje nespojive s britanskim nacionalnim ciljevima i ciljevima Antante. Prema Evansu Britanci su Slovence u predratno doba držali germanofilima lojalnima dinastiji, koji su imali etnički identitet, ali ne i svoju povijest, i bili su skeptični glede postojanja slovenske nacionalne svijesti zbog prirodnih barijera i administrativne fragmentiranosti. No, zaključili su da su Slovenci počeli zagovarati neovisnost i slavensko jedinstvo tijekom rata jer su Austriju počeli gledati samo kao njemačko oruđe za ostvarivanje ratnih ciljeva. Crnogorce su Britanci rasno i lingvistički svrstavali u Srbe, a prihvaćena je i crnogorska teza da oni potječu od srpskog plemstva koje je izbjeglo pred Turcima. Evans je napomenuo da je jedino britanski predstavnik na Cetinju upozorio da je crnogorska neovisnost s vladikom na čelu doživljavana previše mitolojski, dok je *Foreign Office* i prije izbijanja rata pretpostavio kako je spajanje Crne Gore sa Srbijom samo pitanje vremena. Bosna i Hercegovina predstavljala je kompleksno pitanje jer je ideja o bosanskom identitetu u Britaniji odbačena kao austrijska propaganda, a zemlja je povijesno povezivana sa Srbijom i mislilo se da je muslimanska tradicija zapravo srpska. Evans je naveo da su Britanci austrijsku vladavinu ocjenjivali pozitivno do izbijanja rata i isticali napredak BiH pod austrijskom vlašću, ali je rat promijenio mišljenje, pa se Austriju optuživalo za svjesno poticanje podjela među stanovništvom. Istodobno je jačala kampanja u korist jugoslavenskog unitarizma, koji je najbolje utjelovio kipar Ivan Meštrović čiji je rad zadivio Europu i bio predstavljen kao izraz šireg kulturnog jedinstva Južnih Slavena. U pogledu srpskog ponašanja u Makedoniji i na Kosovu britanski analitičari bili su podijeljeni: dok su niži britanski diplomatski predstavnici iz Makedonije i s Kosova zahtijevali osudu i sprečavanje srpskog nasilja i zločina nad muslimanima, njihovi su pretpostavljeni ili odbijali te zahtjeve, držeći ih nevjerodostojnima i nazivajući izvještaje s terena pretjerivanjima, ili su ih prikazivali kao neizbježnu posljedicu rata. Britanski političari iskazali su razumijevanje i za nasilno uništenje turske baštine, a kao jedino rješenje za muslimanske izbjeglice iz Makedonije vidjeli su emigraciju u Tursku, jer ih je britanska vlada držala Turcima za koje se morala pobrinuti turska vlada, za razliku od bosansko-hercegovačkih muslimana kojima se pripisivao jugoslavenski identitet. Tijekom rata pozornost britanske javnosti privuklo je stvaranje nove države, a pitanje nesrpskih manjina u Makedoniji i na Kosovu prepušteno je Srbiji. U skladu s time Evans je napomenuo da je pred kraj rata ojačalo i uvjerenje o brzom rastu

jugoslavenskog osjećaja i u Srbiji i Austro-Ugarskoj Monarhiji, a postojanje kulturnih razlika i zasebnih mentaliteta držalo se komplementarnim čimbenikom, a nikako problemom. Kao iznenađujuću činjenicu autor je naveo izostanak bilo kakve analize stvarnog društvenog prihvaćanja nove ideje, što je objasnio nerazlikovanjem stavova elite i širokih slojeva društva i vjerovanjem da će s porastom općeg obrazovanja i niži slojevi prihvatiti stavove elite, čija je osnovna djelatnost bila politika. Prema autorovu mišljenju britanska pretpostavka o nastajanju nacionalne države u skladu s unutarnjom povijesnom nužnošću bila je nesretna za Jugoslaviju, čije su stvaranje dogovarali pripadnici elite koja se malo obazirala na javno mnijenje koje je svojim stavovima utjecalo na istu tu elitu kod donošenja ustavnih rješenja nove države.

Završavajući knjigu, Evans je napomenuo da Britanci nisu prihvatili uvriježenu tezu među povjesničarima o stvaranju Jugoslavije kao velikom povijesnom iznenađenju, nego je u Britaniji pojava južnoslavenske države opisana kao prirodni rezultat temeljitih i dugotrajnih procesa iz ranijih stoljeća. Neuspjeh ujedinjenja Južnih Slavena mnogo prije 1918. godine pripisan je ciničnim manipulacijama inozemnih imperijalističkih sila, britanskoj pogrešnoj procjeni snage predratnog jugoslavenskog osjećaja te smišljenoj kampanji širenja pogrešnih obavijesti koju su provodile imperijalne sile. Nakon rata britanski su promatrači brzo izgubili iluzije o postojanju jedne jedinstvene jugoslavenske nacije i u razdoblju od samo trideset mjeseci, između stvaranja nove države i ratifikacije novog Ustava, slika Jugoslavije u Britaniji je promijenjena i ona je doživljena kao još jedna multinacionalna konglomeracija koja je patila od istih problema kao i Austro-Ugarska Monarhija te se pretvorila u tamnicu naroda. Britanski analitičari rješenje problema vidjeli su u federalizaciji države, ali kao i u slučaju Monarhije, nisu uočili teško rješivo pitanje nepodudaranja povijesnih pokrajina i etničkih granica stanovništva, pri čemu je svaki sustav autonomije stvarao nepremostive zapreke. Evans je primijetio da se pogoršana situacija tijekom 1920. i 1921. poklapala sa zaključcima onih britanskih analitičara koji su tvrdili da su politički problemi Jugoslavije na samom početku postojanja bili mnogo stariji i složeniji nego što se mislilo u Britaniji. Mnogi koji su očekivali da će uvođenje elemenata zapadne političke kulture u državu podići Srbe na srednjoeuropsku razinu počeli su sumnjati u to. Promijenjene okolnosti neposredno nakon 1918. donijele su i naglašavanje povijesnih podjela i pojavu drugih pejorativnih stereotipa iz prijeratnog diskursa, posebno u trenucima kriza kakve su bile 1941. i 1948. godine, kada su britanski komentatori posezali za stereotipima koji su potjecali s početka stoljeća i preslikavali ih na suvremena događanja.

Završavajući osvrt na Evansovu knjigu, možemo zaključiti da se radi o vrlo zanimljivom djelu koje objašnjava podrijetlo različitih stereotipa britanske politike o južnoslavenskom području, a posebno o Hrvatima i Srbima. S obzirom na to da razmatra pitanja koja su i danas aktualna i privlače pozornost humanističkih i društvenih znanosti, ova je knjiga nezaobilazna za povijesna i politološka istraživanja kako hrvatske povijesti tako i povijesti jugoslavenske države.

ZLATKO KUDELIC